

UDK 801.323.2=862=30
801.314

Izvorni znanstveni članak

Primljen 24. II. 1998.

Prihvaćen za tisak 4. V. 1998.

Ljiljana Šarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

Wiebke Wittschen

Slavische Philologie, Universität Oldenburg

Postfach 2503, D-26129 Oldenburg

DVOJEZIČNI RJEČNIK SINONIMA – NEDOSTACI TAKVA TIPA RJEČNIKA I PRIJEDLOG NOVE STRUKTURE

U članku se nakon osvrta na bitna mjesta u odnosu sinonimije i leksikografije te na klasifikacije rječnika i probleme uočene na primjerima dvaju dvojezičnih rječnika sinonima daje novi prijedlog strukture takva rječnika, zamišljenoga dvojezičnoga hrvatskoga i njemačkoga rječnika sinonima.

Sinonimija i njezino određenje u leksikografiji

Za razmišljanje o tipu rječnika navedenu u naslovu morao bi se najprije odrediti pojam sinonimije.

Pojam je sinonimije određen teorijskim okvirom u kojem se proučava, tj. kao termin može vrijediti samo u okviru jedne semantičke teorije. Ovdje cilj nije još jedno određivanje pojma sinonimije, koji do danas nije dostatno jasan, već navođenje nekih problematičnih mjesta u odnosu sinonimije i leksikografije.

Iz novijih istraživanja može se izdvojiti nekoliko polaznih točaka u vezi sa sinonimijom i njezinim određenjem važnim za leksikografiju: (1) nema jasna formalnoga određenja sinonimije, ona je uvijek ovisna o svijesti o jeziku i svijesti o svijetu; (2) poimanje sinonima kao istosti značenja za leksikografske se svrhe prokazuje problematičnim; (3) potrebno je naznačiti područje na kojem vrijedi iskaz $X = Y$; (4) u određenju sinonimije moraju se razlikovati razina jezičnoga sustava i razina jezične uporabe. Sažeto se može reći da se pojam sinonimnosti mora postaviti suspecifično i kontekstno specifično; sinonimni se odnos time formulira više nego dvomjesnom relacijom.

Starije vs. novije klasifikacije rječnika

Od Ščerbine prve tipološke studije o klasifikaciji rječnika¹ slijedio je niz istraživanja na istome polju.² Te se starije tipologije temelje na već postojećim rječnicima, vrijede za sve i ne pomažu pri izradbi novih. Stoga ćemo se u daljnjoj razradi ograničiti na novije tipologije koje su specifične za dvojezične rječnike.

Kriteriji su novijih tipologija ustanovljeni 1967. na Konferenciji o leksikografiji u Indijani.³ Ona je utemeljila smjer u istraživanju tipova rječnika koji je izrazito orijentiran na svrhu rječnika. Tipologija se daje sažeti u sedam sljedećih točaka:

- 1) rječnici za govornike izvornoga jezika vs. rječnici za govornike ciljnoga jezika,
- 2) rječnici književnoga jezika vs. rječnici govorenoga jezika,
- 3) rječnici za produkciju vs. rječnici za razumijevanje,
- 4) rječnici za humane korisnike vs. rječnici za strojno prevođenje,
- 5) povijesni rječnici vs. deskriptivni rječnici,
- 6) leksički rječnici vs. enciklopedijski rječnici,
- 7) opći rječnici vs. specijalni rječnici.

U dvojezičnim rječnicima može se kombinirati više navedenih aspekata; u našem se slučaju konfrontira problematika točaka 1, 2, 3 i 7. Upravo problematika iz prve točke (rječnici za govornike izvornoga jezika vs. rječnici za govornike ciljnoga jezika) za našu temu igra bitnu ulogu.

I u jednojezičnim i u dvojezičnim rječnicima sinonima dva su načina organizacije jedinica u natuknicu: kumulativni i distinktivni. Kumulativno organizirani sinonimi nalaze se u rječnicima abecedne mikrostrukture koji nakon natuknice nabrajaju sinonime a da ih eksplicitno ne uspoređuju jedan s drugim, kao što se postupa pri distinktivnom navođenju.

Mogućnosti kombinacije sinonima s drugim segmentima

Sinonimni se navodi mogu različito kombinirati s funkcionalnim tekstnim segmentima koji mogu biti podatak o značenju, s parafrazom značenja ili s drugim sinonimima:

- 1) Kao navod značenja u semaziološkome položaju

LEMMA [...] SYN

U tom se načinu navođenja slijedi načelo ekonomičnosti.

- 2) Kumulativni način, tj. kumulativno sinonimno obrazloženje u semazio-

---

¹ Ščerba 1940.

² Spomenut će se samo neka: Sebeok 1962, Malkiel 1959, Rey 1970.

³ Householder–Saporta 1967.

loškoj poziciji kao podatak o značenju

LEMMA [...] SYN, SYN, SYN

Jedina je funkcija rječnika koji sinonime tako kumulativno navode pomoć u stvaranju tekstova: kad su potrebne riječi koje se pasivno znaju, a u trenutku pisanja nedostaju. Taj način navođenja osigurava uporabu prikladnoga izraza, i izbjegavanje stilski pogrešnih ponavljanja. Takvi rječnici pretpostavljaju sposobnost uporabe riječi, pa su za ljude koji nisu izvorni govornici neuporabljivi.

Pritom nastaju dva problema: navođenje istih jedinica/nizova na suprotnoj strani, tj. ciklička sinonimija, te navođenje djelomično istih jedinica, tj. prividna sinonimija.

3) Sinonimni navodi i parafraza značenja postavljena iza njih

LEMMA [...] SYN, PARA

4) Sinonimni navodi kumulativne naravi s parafrazom značenja iza tih navoda

LEMMA [...] SYN, SYN, ..., PARA

5) Parafraza značenja i iza nje sinonimni navod (uobičajena kombinacija)

LEMMA [...] PARA; SYN

6) Navod parafraze značenja i nakon nje sinonimni navod kumulativne naravi

LEMMA [...] PARA; SYN, SYN, SYN, ...

7) riječ sinonim za natuknicu u leksikografskome primjeru (PR)

LEMMA [...] P(SYN)R

(noch [...] (sogar) in der größten Hitze ↔ još [...] (čak) u velikoj vrućini)

Razlike među rječnicima očituju se u tome koliko se popisi sinonima obogaćuju distinktivnim crtama. Obilježja su distinkcija: dijasistemska obilježavanje sinonima; ograničenje sinonimnosti na određen kontekst (rečenicom, kolokacijom); ograničenje sinonimnosti na određeno formuliranu definiciju natuknice.

Mogućnosti istovrijedne uporabljivosti za govornike i polaznoga i ciljnoga jezika

Različite mogućnosti navođenja sinonima vode do već naznačena problema: za koju je korisničku skupinu rječnik napravljen – za govornike polaznoga ili za govornike ciljnoga jezika.

Premda većina rječnika računa na istovrijednu mogućnost korištenja za obje skupine, većina lingvista tvrdi da rječniku nije moguće objema stranama

jednako služiti. Tako se na primjer u članku R. Harella (1967) može pročitati:

»A primary problem in the composition of a bilingual dictionary is to decide whether the work is intended for the speakers of x-language or the speaker of the y-language. It is clearly impossible to pay equal attention to both x-speakers and y-speakers in one and the same work.«⁴

Dobar je primjer za to *Nemecko-russkij sinonimičeskij slovar'* (1983), koji je načinjen samo za grupu izvornih govornika ruskoga jezika.

Smatramo da postoji mogućnost zaobilazanja toga nedostatka. Poticaj i polazne podatke dao nam je rječnik Jovana Dajkovića *Englesko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-engleski rečnik sinonima i antonima s fonetskim izgovorom* (1989) iz kojega se donosi primjer povezanih natuknica s obiju strana **hajkati** i **hound** (Dajković 1989: 152, 451):

HOUND hajkati, loviti psima;
terati; goniti
Syn. Hunt, pursue, aim at, go
in for.
Ant. Spare, discard, keep
from, let alone, retire

HAJKATI, loviti psima, terati,
goniti
HOUND
Syn. Hunt, pursue, aim at, go
in for.
Ant. Spare, discard, keep
from, let alone, retire

Odmah su vidljivi problemi povezani s takvom rječničkom strukturom: zbog kumulativnosti suočavamo se s kružnim sinonimnim podacima; točka-zarez naznačuje tobožnju istovrijednost, što je zbunujuće primjerice za učenika – kao i nepostojanje naglasaka.

Tako smo suočeni s ograničenom uporabljivošću jer su redovi riječi dani bez obrazloženja značenja i bez obrazloženja značenjskih razlika/nijansi na temelju kojih bi se mogla provjeriti ispravnost odabira riječi. Korisniku se takva rječnika postavljaju visoki zahtjevi; on mora biti jezično dobro potkovan. Ali kako uopće jedna tako jezičnokompetentna osoba dođe u priliku da ne može pronaći odgovarajuću riječ? Tu nastaje paradoks: rječnik je načinjen za korisnika koji ga ustvari ne treba; oni kojima bi bio potreban da prošire svoj leksički fond upravo se stoga njime ne mogu služiti.

Mogućnost izbjegavanja navedenih nedostataka:
prijedlog drukčije strukture

Smatramo da se sljedećom strukturom može nadići tradicionalna razlika u odnosu na izvorni i ciljni jezik. Kao ilustrativan primjer poslužit će obrada

---

⁴ »Temeljni je problem u izradbi dvojezičnoga rječnika odlučiti je li on namijenjen govornicima jezika *x* ili govornicima jezika *y*. Nemoguće je jednaku pozornost posvetiti govornicima jezika *x* i govornicima jezika *y* u jednom te istom djelu.« Harell 1967: 51.

dviju supostavljenih natuknica (hrvatske natuknice **bol** i njezina njemačkoga ekvivalenta **Schmerz**) u zamišljenome hrvatskome i njemačkome rječniku sinonima.⁵

bôl (*m, f*)

Schmerz (*m*)

a) fizičko stanje

jāk, ôštar, tûp b.; imati *jākē, stālñē, neizdrživē b.-ove; savijati se od b.-ova, nē moći izdržati b.-ove;*

starker, stehender, dumpfer S.; *starke, anhaltende, unerträgliche S.-en haben; sich vor S.-en krümmen; es vor S.-en nicht aushalten können;*

Ø

◇ *die Engel im Himmel singen hören*

• **probádānje, žīgānje**
(u lédimā, u rēbrima, u nòzi...)

• **das Stechen, stehender Schmerz**
(Seitenstechen, Rippenstechen, stehender Schmerz im Bein...)

• **sijévānje**
(u lédimā, u zúbu...)
imati glavòbolju, trbòbolju, zubòbolju, ūpalu mišićā

stehender Schmerz (im Rücken, im Zahn)
Kopf-, Bauch-, Zahnschmerzen, Muskelkater haben

b) psihičko stanje

psihičkā, dùševnā b.; *zadávati kòmu b.*

seelische S.-en; jmd. S.-en bereiten

• **pàtnja, žàlost**
(ljúbāvnā p., proužročiti p.-u kòmu, ublàžiti p.-u kòmu; ž. ga izjēdā ◇ pòdijeljēnā pàtnja je pòla pàtnjē; † čežnja)

• **Kummer; Leid; Weh** (arch.)
(Liebeskummer, jmd. K. bereiten, den K. lindern; L. zehrt an ihm ◇ geteiltes L. ist

Obilježja su takve strukture:

- 1a) uklanjanje kumulativnoga niza na objema stranama. Natuknica je podijeljena na semantička polja koja su imenovana (u primjeru: *fizičko stanje – psihičko stanje*).

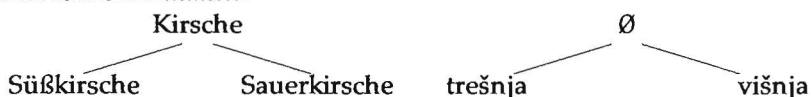
⁵ Od pojave prvoga dvojezičnoga hrvatsko-njemačkoga rječnika (A. Jambrešić, *Index vocum croaticarum et germanicarum cum brevi introductione ad linguam croaticam*, 1738) nastalo je dosta hrvatsko-njemačkih i njemačko-hrvatskih rječnika, ali se do danas nije pojavio nijedan koji bi se bavio hrvatsko-njemačkom ili njemačko-hrvatskom sinonimikom.

- b) uklanjanje već spomenute ograničene uporabljivosti.
- 2) stavljanje natuknica u kontekste uporabe: kad je moguće u sintagmu, ili u kratku rečenicu (npr. *imati jake bolove*). Time se pomaže razumijevanje onoga što obuhvaća polje uporabe riječi. U sintagmama se ograničeno navode i gramatički podaci te se tako ostvaruju didaktički ciljevi pri učenju jezika (koji su usmjereni na produkciju).
- 3) uvođenje idioma
Pritom nije u pitanju izravno prevođenje idioma s jednoga jezika na drugi, nego pronalaženje značenjskoga ekvivalenta iskazu ako ekvivalent postoji. Primjerice, idiom *Die Engel im Himmel singen hören* nema ekvivalenta u hrvatskome i zato je na hrvatskoj strani ostavljen znak za prazan skup.
- 4) izbor riječi sam se ograničuje strukturom. Iz didaktičkih se razloga suzuje na temeljno rječničko blago (oko 2500 natuknica). Hrvatskim riječima označeni su naglasci, a njemačkima mjesto naglaska.
- 5) glosar
Natuknice s njemačke strane abecedno se navode u dodatku (glosaru) s uputom na hrvatske ekvivalente i s oznakom stranice da bi se izbjeglo ponavljanje (kao u već navedenu primjeru, u Dajkovićevu rječniku). Tako će se problem odnosa natuknice i riječi u nizovima izbjeći (popisom riječi koje nisu lematizirane nasuprot strukturi u kojoj se svaka jedinica lematizira, a sinonimi u više rječničkih članaka ponavljaju), tj. rječničke strukture u kojima je popis sinonima načinjen pod slučajno odabranom natuknicom.
- 6) prekidanje tradicionalnoga rječničkoga ustroja: dvije inače razdvojene kolone u kojima se nalaze podaci iz dvaju jezika povezane su oznakom polja primjene riječi. To čini supostavljanje jasnijim i didaktički je prikladno za memoriranje leksika.

U spomenutim se točkama dosta spominjalo supostavljanje. Time se u osmišljavanju strukture dvojezičnoga rječnika sinonima svjesno udaljujemo od prevođenja natuknica u dvojezičnim rječnicima. Prevođenjem se može dobiti:

a) prijevodna istovrijednica – leksička jedinica koja se može odmah uklopiti u rečenicu u ciljnom jeziku,

b) objasnidbena istovrijednica – ne može se uvijek postaviti u rečenicu u ciljnome jeziku; zahtijeva definiciju ili opis. Ilustrativni su primjeri za to: u hrvatskome nema leksema nadređena *višnji* i *trešnji*, kao u njemačkome, dok u njemačkome nema dvaju leksema komplementarnih značenja kojima bi bio nadređen leksem *Kindheit*:

Potpuna ekvivalencija u prevođenju s jednoga jezika na drugi ionako se ne može dostići. Je li uopće moguća potpuna istovrijednost u jednome te istome jeziku?

Citirajući E. A. Nidu:

- »1) No word (or semantic unit) ever has exactly the same meaning in two different utterances
- 2) There are no complete synonyms within a language.«⁶

U radu smo pokušali ukazati na mogućnost prevladavanja nedostataka dvojezičnih rječnika sinonima predlažući novi ustroj. Dvojezični rječnik sinonima smislen je samo ako se izbjegava prevođenje kolone jezika *x* kolonom jezika *y*, ako je riječ o supostavljanju dijela dvaju jezika – njihovih sličnosti i razlika u uporabi sinonima. Moguća prazna mjesta stoga ne treba ispunjavati automatskim prijevodom (objasnidbenim ekvivalentom), već uputiti na neko drugo ekvivalentno leksičko polje ili na takvu mjestu ostaviti znak za prazan skup.

Literatura

- Dajković, J. 1989. *Englesko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-engleski rečnik sinonima i antonima s fonetskim izgovorom*. Beograd : Privredni pregled.
- Harell, R. 1967. Some notes on bilingual lexicography. U zb. *Householder—Saporta*, 51–61.
- Householder, F., S. Saporta (eds.). 1967. *Problems in lexicography*. Bloomington.
- Malkiel, Y. 1959. Distinctive features in lexicography: a typological approach to dictionaries exemplified in Spanish. *Romance Philology* 12, 366–399, 13, 111–155.
- Nida E. A. 1958. Analysis of meaning and dictionary making. *International Journal of American Linguistics* 24, 279–292.
- Rahmanov, I. V. i dr. 1983. *Nemecko-russkij sinonimičeskij slovar'*. Moskva.
- Rey, A. 1970. Typologie génétique des dictionnaires. *Langages* 19, 48–68.
- Sebeok, Th. 1962. Materials for a typology of dictionaries. *Lingua* 11, 363–374.
- Ščerba, L. V. 1940. *Opyt obščej teorii leksikografii* (= Académie des Sciences de l'URSS, classe de Sciences Littéraires et Linguistiques, Bulletin 3, 89–117).

⁶ Nida 1958: 281.

Das zweisprachige Synonymwörterbuch – Die Nachteile eines solchen Wörterbuchtypes und ein neuer Strukturvorschlag

Zusammenfassung

Die in der Lexikographie üblichen Möglichkeiten, ein Synonym im Wörterbuch anzugeben, stoßen immer wieder auf ein und dasselbe Problem: Obwohl die meisten Wörterbücher (im Artikel am Beispiel des zweisprachigen Synonymwörterbuchs dargestellt) sowohl für die Sprecher der Ausgangs- als auch der Zielsprache eine gleichwertige Benutzbarkeit für sich in Anspruch nehmen, sind sie jedoch nicht in der Lage, beiden Sprechern im gleichen Masse zu dienen. Durch die im Artikel vorgeschlagene Struktur, wird die traditionelle Differenz Ausgangs- vs. Zielsprache überwunden. Diese Struktur zeichnet sich im wesentlichen durch folgende Punkte aus: Auflösung der kumulativen Reihe, Unterteilung in semantische Wort- und Unterwortfelder, Einbinden in usuelle Kontexte und Aufbrechen der in der traditionellen Wörterbuchstruktur sonst üblichen zwei separaten Spalten. In dem vorgeschlagenen Konzept geht es um die Gegenüberstellung eines Teils von zwei Sprachen: ihrer Unterschiede und Gemeinsamkeiten im Gebrauch der Synonymik.

Ključne riječi: sinonimi, dvojezična leksikografija, dvojezični rječnik sinonima
Key words: synonyms, bilingual lexicography, bilingual dictionary of synonyms